

**VAN KALESİNDEN BİR KAYA MEZARI
VE
URARTULAR'DA ÖLÜ-YAKMA GELENEĞİ**

Veli SEVİN

Urartu uygarlığında ölü-yakma (kremasyon) adetinin varlığı ve bu konunun ayrıntılarına yeterince eğilinmiş değildir. İlk olarak İğdır, Arin-Berd, Nor-Areş ve Altıntepe nekropollerinin bulunuşu sonucunda, Urartular'ın kremasyonu normal bir gömme biçimi olarak kullandıkları anlaşılmış ve fakat bu geleneğin yalnızca halk ya da Urartu kökenli olmayan kimselerce benimsendiği tartışmasızca kabul edilmişti¹. Ancak yeni araştırmalar bu görüşün doğruluğunu kanıtlamamıştır. Bu nedenle burada yeniden gözden geçirilmesi yararlı olacaktır.

Son yıllarda özellikle Adilcevaz ve Patnos yörelerindeki Urartu nekropollerinde yapılan araştırmalar, bu sorunların hiç olmazsa bir bölümüne doğru çözümler getirebilecek malzemeler sağlamağa başlamıştır: Örneğin Ögün (1974, 444; 1978, 645), genellikle inanılan aksine, kremasyonun yalnızca halk tabakaları tarafından değil, olasılıkla yönetim aygıtını elinde bulunduran Urartu soylularınca da kullanılmış olabileceğine, haklı bir şekilde işaret etmiş bulunmaktadır.

Biz burada, hem de görüşü destekleyen ve hem de Urartu mezar mimarisine yepyeni bir tür olarak girecek olan bir kaya yapısını tanıtmaya çalışacağız². Sözüünü ettiğimiz yapı, Urartu krallığı-

1 Martirosian-Mnatsakanian, *Izvestia A.N. Arm. S.S.R.*, 1958, no. 10, 63 vdd.; Barnett 1963, 197 vd.; Piotrovskii 1966, 46; Piotrovskii 1967, 94; van Loon 1966, 64; Özgüç 1969, 27; Burney-Lang 152. Gerek Asur ve gerekse Babil'de belirli mezar türlerini belirli halk sınıflarına yakıştırmamanın yanlışlığı anlaşılmıştır. Örneğin Assur'da, oldukça yoksul donatılmış lahitlerin yanında, donatımı ve içine konan armağanları yönünden zengin olarak tanımlanabilecek basit toprak mezarlara rastlanmıştır: bkz. Haller 1954, 4.

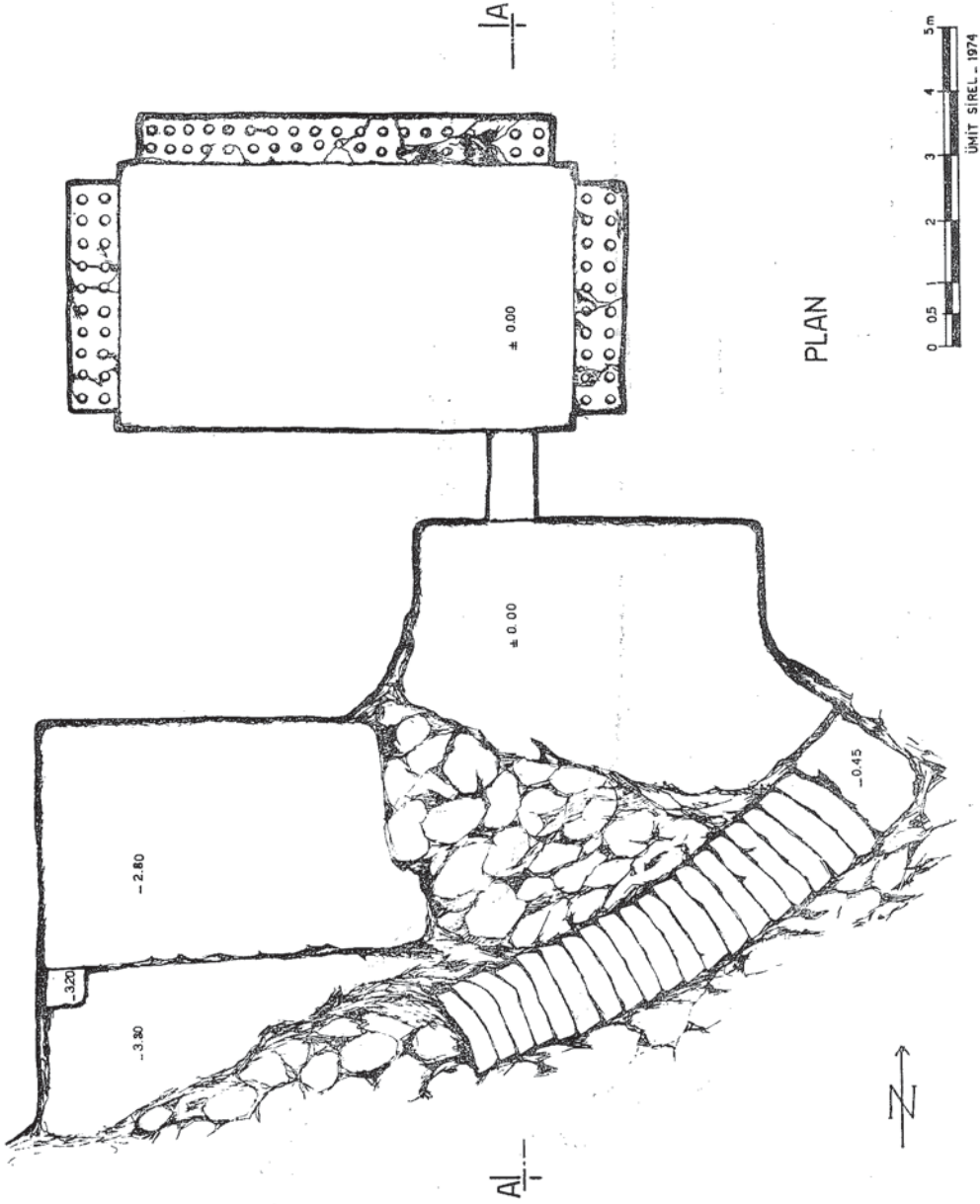
2 Kaya odası ilk kez Ed. Schulz tarafından keşfedilmiş, sonradan Lehmann-Haupt'ca (*Armenien* II, 157) ziyaret edilmiştir. K. Lake'in Van'daki 1938

nın başkenti Tuşpa'nın üzerinde yükseldiği yalçın kayalığın güneydoğu ucunda, bugünkü zemini oluşturan Van kenti yıkıntılarından yaklaşık olarak 12.00 m. yükseklikte yer almaktadır (Lev. I/1). Tümümüyle sert kalker kayalığa oyulmuş yapıya, bugün güneydeki aşağı şehirden ulaşmak olanaksız gibi görünüyorsa da, kayaya oyulmuş kuzeydoğu-güneybatı yönündeki merdiven kalıntısı yine de girişin güneyden yapıldığına sağlam bir kanıt meydana getirmektedir (Res. 1). Ortalama 1.40 m. genişliğinde ve basamak yüksekliği 0.30 m. olan merdivenin sonunda, biri kaya odasının önünde, öteki ise bunun batısında, kayaya oyulmuş iki açık platform yer alır: Bunlardan batıdaki 1.00 m. yüksekliğinde, boydanboya bir basamakla iki bölüme ayrılmıştır; güneydeki yani öndeki dar olan kısımdan kuzeydeki esas platforma çıkış, kuzeybatı köşedeki 0.50 x 0.50 m. boyutlarında ve 0.60 m. yüksekliğindeki bir basamakla sağlanmıştır. Kaya odası önündeki platform ile bunun batısındaki arasında, 2.80 m. 'lik bir seviye farkı vardır; platformların ön kısmındaki kayaya oyulmuş basamaklar dışında, her iki platformu birleştiren başka bir merdiven düzenine rastlanmaz: Yani batıdaki platformdan kaya odasının önüne geçebilmek için, merdivenin alttan üçüncü ve dördüncü basamakları hizasına rastlayan batı alt platformundan merdivene ulaşmak gerekmektedir (Lev. I/1, Res. 1-2).

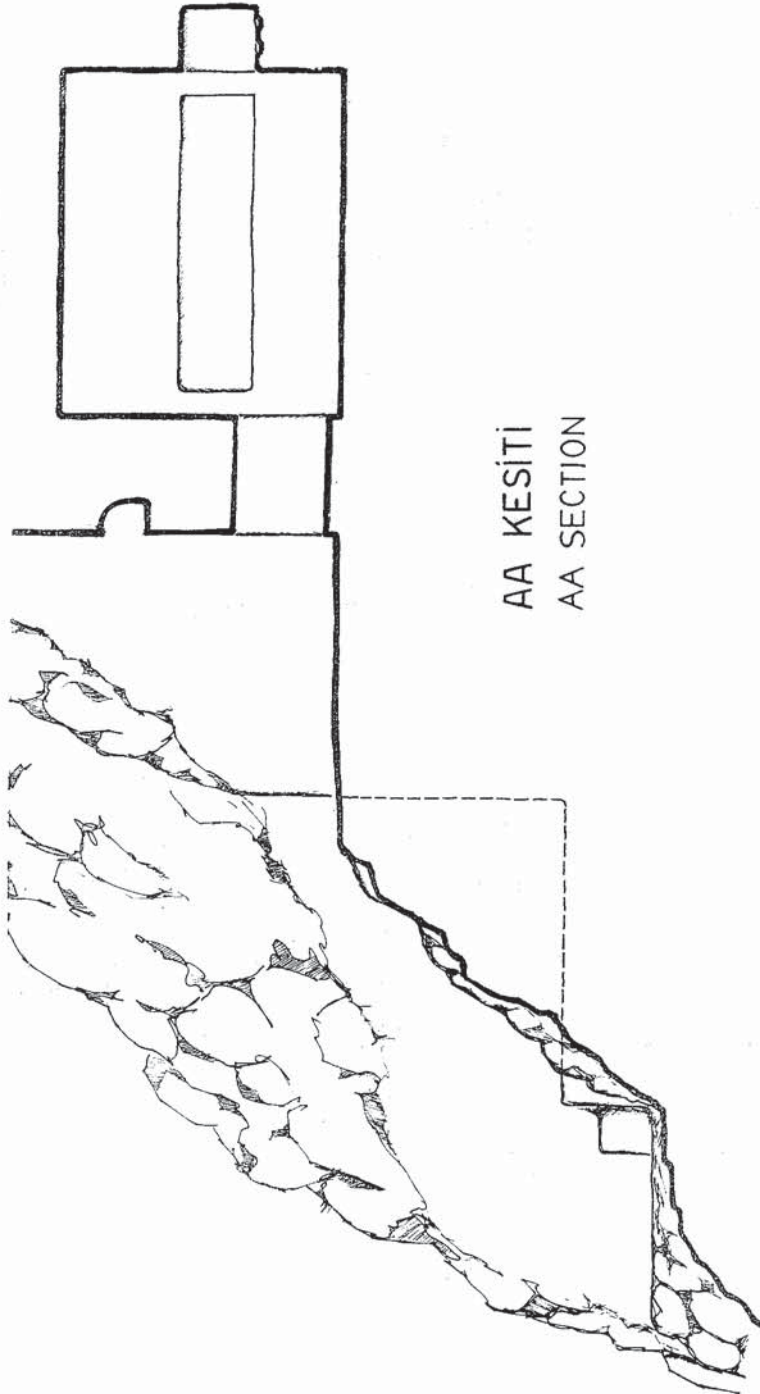
Kaya odasının güneye bakan cephe kısmında 0.60 m. (dıştan) 0.70 m. (içten) x 1.03 m. boyutlarında dikdörtgen bir kapı yer alır; 1.50 m. derinliğindeki kapı geçidi bir koridor görünümündedir. Bu alçak geçidin nasıl kapatıldığı konusu açıklıkla anlaşılamamıştır. Ancak gerek kapı geçidinin batı yan duvarı üzerinde ve gerekse doğu köşede, geçidin tabanına açılmış iki oyuğun bir kanat düzenine ait olması olasıdır. Cephede, kapının üst kısmında ise düzgün şekil vermeyen fakat insan eliyle biçimlendirilmiş bir kaya oyuğu bulunmaktadır (Lev. I/1 / Res. 2).

Kapı geçidinden geçilerek dikdörtgen planlı kaya odasına ulaşılır: Odanın boyutları 4.10 x 7.00 m. 'dir. Taban ve 3.25 m. yüksekliğindeki tavan düzdür; her ikisi de oldukça özenli bir kaya işçili-

yılı çalışmalarına ait haritasında yapı «Cave 1» olarak işaretlenmiştir; bkz. M. Korfmann «Die Ausgrabungen von Kirsopp und Silva Lake in den Jahren 1938 und 1939 am Burgfelsen von (Tuşpa) und in Kalecik», *Berytus* 25, 1977, 174.

Res./Fig. 1

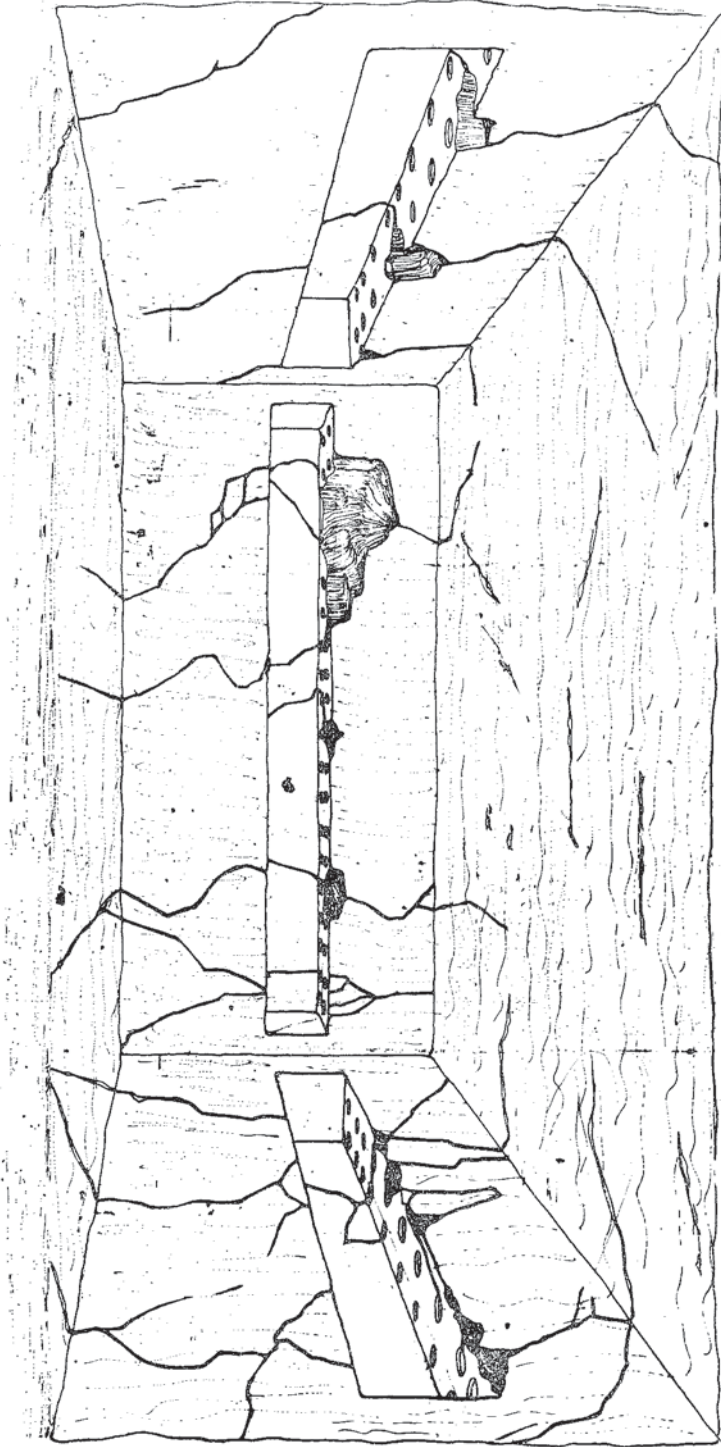
Res./Fig. 2

ğini gösterir. Odanın güneydoğu köşesindeki kapı geçidinin tam karşısına, yani kuzeyine rastlayan uzun duvarla batı ve doğu kısa duvarları üzerine, oda tabanından 1.00 m. yükseklikte, dikdörtgen planlı üç büyük niş oyulmuştur. Bunlardan kuzeydeki uzun yüz üzerinde olanı 6.60 m. genişlik, 0.70 m. derinlik ve 0.70 m. yüksekliğindedir; batı ve doğu kısa yüzleri üzerindeki her iki niş ise 3.60 m. genişlik, 0.70 m. derinlik ve 0.70 m. yüksekliğindedir (Res. 1-3). Kuzey büyük nişinin tabanında 38 adet, batı ve doğu nişlerinin tabanlarında ise 20 şerden 40 adet oyuk bulunmaktadır; oyukların çapları ortalama 0.16 m., derinlikleri ise 0.03 m. kadardır. Nişler yer yer tahrip olmuşlarsa da bu çukurlukların karşılıklı ikili sıralar halinde yerleştirilmiş oldukları hemen anlaşılabilir. Doğu ve kuzey nişleri üzerindeki kaya çatlakları kesilip yuva haline getirilerek, çatlaklar bu yuvalara konan taş bloklarla onarılmış, böylece de oyuk sayısının azalmasına engel olunmuştur.

Kayaya oyulmuş bir salonun yan duvarlarına açılmış üç geniş niş ve bunların içine yerleştirilmiş 78 adet oyuk içeren böyle bir oda hangi amaca hizmet etmiş olabilirdi?

Ulaşılmaması hayli güç bir kayalıkta oyulmuş bulunan bu kaya odasının işlevi konusunda kanımca fazla bir kuşkuyla yer yoktur. Bilebildiğim kadarıyla, Urartu kaya mimarlığında, Kuzeybatı İran'daki Karnıyarık kaya odası (Kleiss 1968, 36, Abb. 27, Taf. 12/2) dışında, bunun benzeri bir başka yapıya rastlanılmış değildir. Buna karşılık mezar odalarının içlerindeki nişlerde bu şekildeki çukurlukların varlığını Altıntepe³, Kayalidere (Burney 1966, Pl. XXIV-C) ve Palu mezarlarından bilmekteyiz⁴. Ayrıca küçük çukurluklara sahip olmamakla birlikte, dikdörtgen bir plan veren ve içine urneler yerleştirilmiş geniş mezar nişlerinin varlığını Adilcevaz H ka-

3 Özgüç 1966, 16, Lev. VIII/2. Özgüç Altıntepe mezar odaları içinde hiç bir kremasyon gömü izine rastlanmamış olduğunu bildirmekteyse de, gerek 1938'deki kaçak kazılarda bulunmuş omuzu iki delikli üç tunç vazo (R.D. Barnett ve N. Gökçe, *AntSt* 3, 1953, Pl. XVI/2-4) ve gerekse kendi kazılarında elde edilmiş, pişmiş topraktan, omuzu iki delikli kapların (bkz. K. Emre, *Belleten* 131, 1969, 280, Res. 1., Lev. I/1-3) urne olduklarına kesin gözüyle bakabiliriz. Nitekim Barnett 1963, 193 vd.'da bu tür kaplar için aynen şunları söyler «*The urns were thus not a special sepulchral pottery, but were pierced with holes apparently for the soul to emerge. Pots without ashes had no hole.*» Bu ifadeye karşın Urartular'ın yalnızca omuzu iki delikli kapları urne olarak kullandıklarını da sanmamak gerekir: bkz. Ögün 1974, 446; Ögün 1978, 662.

Res./Fig. 3

yalığı 1 no'lu mezardan öğrenmiş bulunmaktayız (Öğün 1978, 661, Textabb. 7).

Önceden de haklı olarak işaret edilmiş olduğu üzere, mezar odalarındaki nişlerin -hiç olmazsa büyük bir bölümünün- ister çukurlu ister çukursuz olsun, ya tümüyle ya da kısmen yakılmış ölülerin kül ve kemiklerinin içine konduğu kapların yerleştirilmesi amacıyla yapıldıkları kabul edilebilir (Öğün 1974, 444; Öğün 1978, 645). Böylece Van kayalığının güneydoğusundaki oda ve bunun tek benzeri olan Kuzeybatı İran'daki Karnıyarık kaya salonunun birer kremasyon mezarı (*columbarium*) olmaları bizce çok olası görünmektedir. Ayrıca, her ne kadar Van kayalığındaki anıtsal mezarların kapılarından farklıysa da (Lev. II/1-2), yüksekliği yalnızca 1.03 m. olan bu tipte bir kapının dünyevi bir işlevi olduğu düşünülemez. Oysa bu türde alçak kapıların varlığını pek çok Urartu mezarından tanımaktayız (Krşl. Özgüç 1969, Lev. XIV/2; Öğün 1978, Taf. CLIII/7) (Lev. I/2). Nihayet, Van kayalığı üzerindeki irili ufaklı yedi kaya yapısının birer mezar olarak hizmet gördüğü şeklindeki haklı genel kanıya dayanarak (Piotrovskii 1966, 299 vdd.; Burney 1966, 106 vd.; Piotrovskii 1967, 62; van Loon 1966, 60 vdd.; Özgüç 1969, 26; Burney-Lang 107, 145 vd.), bu odanın da bir mezar olarak kullanılmış olduğunu kabul etmek pek yanlış olmasa gerektir. Çünkü aksi düşünülecek olursa, çok alçak kapısıyla yalnızca üç büyük niş içeren bu kaya odasının işlevi sorununa kolay bir yorum getirilemez.

Kaya odasının bir columbarium olduğu kabul edilecek olursa, bu columbarium'daki urneler içine konmuş yanık cesetlerin de Urartu soylularına ait olduğunu düşünmek gerekir. Çünkü yoksul ya da zengin halk tabakalarından fertlerin ya da büyük ailelerin, kendilerine mezar olarak bu derece büyük ve iyi işlenmiş bir anıt-mezar yaptıramayacakları, hele bu anıt-mezarı başkentin dik kayalık yamaçları üzerine inşa edemeyecekleri hemen kabul edilmelidir. Ayrıca, bu kaya odası gerek boyutlar, gerek işçilik ve plan ve gerekse çok sert olan mermerleşmiş kalker cinsi gözönüne alınarak, halk mezarlarıyla kıyaslanacak olursa aradaki farkın bir hayli büyük olduğu hemen ortaya çıkar. Gerek duvarlar ve gerekse bu duvarlara oyulmuş nişlerin çok özenli işçiliğini, halk mezarlarının ka-

4 Assur'da, Yeni Assur dönemine ait çok az sayıda kremasyon mezardan biri (Grab 673) üç tarafı taşla çevrili bir niş içine yerleştirilmişti: bkz. Haller 1954, 53, Abb. 63.

balığa kaçan aceleciliğiyle kıyaslamak olası değildir. Hele bu ikinci türdeki mezarların çoğu kez pek yumuşak tüf ya da nerdeyse tebeşir yumuşaklığındaki holosen kalker cinsi kayalara ve daima yer altına oyulduğu düşünülecek olursa, kıyas olanağının giderek azaldığı belirginleşir. Bu nedenlerin ışığında, Van kalesinin güneydoğu eteklerindeki kremasyon odasını, halk mezarlarından çok, yine aynı kayalıktaki öteki mezar odalarıyla karşılaştırmanın daha doğru olacağı açıktır. Bu yüzden de kremasyon mezarının, Urartu halkından çok Urartu soylularına ait olduğunu söyleyebiliriz.

Bu kaya yapısı sayesinde Urartuların yeni bir mezar tipini de öğrenmiş bulunuyoruz. Kuzeybatı İran'daki Karnıyarık mezarının da aynı işleve, yani kremasyon mezarı (*columbarium*) olarak görev yaptığına inanmak gerekir. Gerçi her iki columbarium arasında, Karnıyarık'taki derin çukurun varlığı ve urnelerin, salonun yan duvarlarına oyulmuş nişler yerine, banklar üzerine yerleştirilmiş olması yüzünden, bazı farklar gözlenebilmekteyse de, bu ayrıntıların mezar odasının işlevi sorununa değişik bir çözüm getireceğini sanmıyorum.

Sonuç olarak, Urartular'ın kremasyon göreneğini, en üstten en alt tabakaya değin, ayırım gözetmeksizin uygulamış olduklarına inandığımızı belirtmek isteriz.

Bizim bu yapıyı bir kremasyon mezarı olarak nitelememize karşın, Urartular döneminde mezar salonunun tabanına yakılmamış iskelet de bırakılıp bırakılmadığı konusunda hiç bir bilgiye sahip değiliz. Ancak Urartu prens ve kral mezarlarında, halk mezarlarından farklı olarak (bkz. Ögün 1974, 446; Ögün 1978, Textabb 7), cesetlerin mezarın tabanına gelişigüzel yatırılmayıp, önceden hazırlanmış tekneler ya da yüksekçe platformlara yerleştirilmiş olduğunu bilmekteyiz: Van kalesindeki İçkale, Neft-Kuyu ve «Great Cave»de denen Doğu mezarlarıyla (C.F. Lehmann-Haupt, *Armenien* II, 146-47, 150-51; Piotrovskii 1966, fig. 60, 62-3), Kayalidere A mezarının 3 no'lu odasındaki kayaya oyulmuş tekne (Burney 1966, Res. 22, Lev. XXIIIc) ve Altıntepe lahitleri (Özgüç 1969, Res. 18, Lev. XV) bunun en güzel kanıtlarını temsil ederler. Bu verilerden hareketle, Van Kalesinin güneydoğu ucundaki yapıya yalnızca yakılmış kim-selerin gömülmüş olduğunu kabul etmenin daha doğru olacağını önermek istiyorum.

A ROCK-CUT COLUMBARIUM FROM VAN KALE AND THE URARTIAN CREMATION RITE

Veli SEVİN

The cremation rite has not yet been satisfactorily established in the Urartian civilisation. In the light of some early excavated Urartian cemeteries such as Iğdır, Arin-Berd, Nor-Aresh and Altıntepe it has been asserted that cremation was only practised by ordinary citizens or soldiers, while members of the Urartian nobility were inhumed¹. But the evidence now available necessitates a re-examination of this problem.

Recently B. Ögün (1974, 444; 1978, 645), who notably worked on the Urartian cemeteries at Adilcevaz and Patnos areas, had some positive evidence of the Urartian cremation rite: for instance, he rightly proposed, as a result of his excavations, that cremation was applied amongst all classes of people, rich and poor, ordinary and noble, without distinction.

We will try here to present confirmative evidence on the subject together with a new type of rock-cut building which is unique among the Urartian tombs so far considered. This building is situated on the south-east end of the citadel rock of famous Tushpa, and rises roughly twelve meters above the ruined remains of the

1 H. Martirosian and H. Mnatsakanian, *Izvestia A.N. Arm. S.S.R.*, 10, 1958, 63 ff.; Barnett 1963, 197 f.; Piotrovskii 1966, 46; Piotrovskii 1967, 94; van Loon 1966, 64; Özgüç 1969, 72; Burney-Lang 152. It is known that there is no distinctive tomb type for the different classes of people in both Assur and Babylon: for example, besides richly equipped simple earth graves, there are some poorly gifted sarcophagi in Assur, as well: see Haller 1954, 4.

Turkish city of Van, destroyed by the Russians in 1916 (Pl. I/1)². The building, completely hewn out of the hard crystalline limestone, is placed on such a rocky slope that the entrance from the south today seems quite inaccessible but, the rock-cut stairs from the northeast-southwest direction indicates that access was from the south (Fig. 1). At the end of the stairs, approximately 1.40 m in width and 0.30 m in height, are two open-air platforms, one on the front of the rock building and other on its west, again carved into the rock. The latter is divided into two sections by a step, 1.00 m in height; at the northwest corner of the southern section of the platform a raised area, 0.50 m in depth and 0.60 m in height, leads to the upper or northern part of it. 2.80 m above the floor of the western platform lies eastern platform. Apart from the rock-cut stairs, there is no trace of a connection between the two platforms. So that, in order to reach the eastern platform from the west it is necessary to take the stairs from the lower component of the western platform (Pl. I/1, Fig. 1-2).

The door of the building is towards the south and the doorway itself is of the rectangular form and measures 1.03 m in height and 0.60 - 0.70 m in width (the entrance 1.50 m long). It is carved out of the vertically cut rock face, and there are two small hollows in the corridor, one on the western face of its wall, and other on the bottom. The precise significance of these hollows, however, remains uncertain. Above the front of the door stands a roughly carved niche of which the function is again unknown (Pl. I/1 / Fig. 2).

The door leading from the outside is located in the corner of the southeast wall of the chamber of which measures are 7.00 meters long and 4.10 meters wide. The height of the chamber is 3.25 meters, and the flat roof and its floor shows graceful workmanship. The outstanding features of the chamber are the three rectangular, large, rock-cut niches in the north, west and east walls: long north

2 The rock-cut chamber was found by E.F. Schulz, and later visited by C.F. Lehmann-Haupt. There is, however, only incorrect and insufficient knowledge about the building: see *Armenien* II, 157. The rock-cut chamber is indicated on K. Lake's plan made in 1938 as «Cave 1», see M. Korfmann, «Die Ausgrabungen von Kirsopp und Silva Lake in den Jahren 1938 und 1939 am Burgfelsen von (Tušpa) und in Kalecik», *Berytus* 25, 1977, 174.

niche is 6.60 m in width, 0.70 m in depth and 0.70 m in height; the west and east short niches are 3.60 m in width, 0.70 m in depth and 0.70 m in height (Fig. 1-3). These niches are unique in having totally no less than seventy-eight small bowl-shaped, round-bottomed, circular (0.16 m in diameter) depressions cut in their floors. The stepped ledges in the niches are probably simply cut out of faulty areas of the bedrock for insertion masonry filling.

What was the exact function of such an inaccessible rock-cut chamber containing only three large rectangular niches together with seventy-eight circular depressions in it?

The function of the chamber, hewn out in such inaccessible place, I think, is beyond doubt. As far as I know, no similar building has as yet been found in Urartian territory except the rock-cut chamber near the foot of Karnıyarık, a hill overlooking the plain of Shahpur, in northwestern Iran (Kleiss 1968, 36, Abb. 27, Taf. 12/2). Nevertheless we are not unfamiliar with niches having such depressions from Altın-tepe³, Kayalıdere (Burney 1966, Pl. XXIV-C) and Palu⁴. On the other hand, at the necropolis of Adilcevaz (Öğün 1978, 661, Textabb 7) it was found out that large tomb niches showing no depressions were used for the urns by Urartians.

It seems quite possible that the tomb niches with or without depressions were made for the urns (Öğün 1974, 444; 1978, 645). Hence it seems most likely that both, the chambers of Van and Karnıyarık, are the rooms used for the cremated bodies. Though it

3 Özgüç 1969, 67, Pl. VII/2. Though Özgüç reports no trace of cremation in the tomb chambers of Altın-tepe, both the three double holed bronze vessels found during the illegal digging in 1938 (R.D. Barnett and N. Gökçe, *AntSt* 3, 1953, Pl. XVI/2-4), and the same kind terra cotta vessels unearthed in his excavations are certainly cremation urns (see K. Emre, *Belleten* 131, 1969, 280, fig. 1, Pl. I/1-3). As a matter of fact, Barnett 1963, 193 ff. comments on the same kind of vessels as follows: «*The urns were thus not a special sepulchral pottery, but were pierced with holes apparently for the soul to emerge. Pots without ashes had no hole*». Despite Barnett's statement, it seems unlikely that the Urartians only used two holed urns for their cremated bodies: see Öğün 1974, 446; Öğün 1978, 662.

4 One of the very few cremation tombs of the Neo-Assyrian period from Assur was placed in a niche surrounded by stone slabs on its three sides (Grab 673): see Haller 1954, 53, Abb. 63.

differs from the other doors of the monumental tombs of Van Kale (Pl. II/1-2), such type a low door cannot have been used for profane purposes. As a matter of fact, we are not unfamiliar with small doors, examples of which are known from a number of recently excavated Urartian tombs at the Patnos region (Cf. Özgüç 1969, Pl. XIV/2; Öğün 1978, Taf. CLIII/7) (Pl. I/2). Taking into account the general assumption that the four rock-cut buildings, so far known, still standing on the citadel of Van, once served as tombs rather than living quarters (Piotrovskii 1966, 299; Burney 1966, 106 f.; van Loon 1966, 60 ff.; Piotrovskii 1967, 62; Özgüç 1969, 26; Burney-Lang 1967, 145 f.), we can finally say that the rock-cut room considered above seems to have been employed as a *columbarium*.

If this assumption is correct, it can be accepted that the cremated bodies, placed to the urns of columbarium, may well have been those of Urartian nobles. For neither wealthy nor poor classes of ordinary people can have had the privilege of building a monumental tomb on the citadel of Tushpa, the Urartian capital. On the other hand, judging from the dimensions, workmanship and also the quality of the rock, it can be inferred that the columbarium shows entirely different characteristics to the tombs of ordinary people. It is not possible to compare the graceful touch of its walls and niches with those of the roughly and quickly shaped ordinary tombs. These tombs, built always under the earth, are very often cut in a poor quality of volcanic tufa. In the light of above mentioned evidence, it is obvious that the columbarium is more related to the other tombs of the Van citadel rather than the simple rock-cut graves unrevealed in many legal or illegal excavations, especially in the Patnos region and its environs. So it may well be said that the owners of the columbarium were not ordinary citizens but nobles.

Thanks to the rock-cut building, we have learned of a new type of Urartian tomb. It can be accepted that the tomb near the foot of Karnıyarık Tepe was also used as a columbarium by the Urartians, and its function was presumably the same. Although there are some differences between both of these tombs, any other function for the chambers remains much more speculative, owing to the plundering of the tombs and the absence of any comparative evidence.

We finally want to propose, in the light of present evidence, that cremation was practised by all classes of Urartian people, from top to bottom, without distinction.

Despite our suggestion upon the rock-cut building of Van Kale we have no evidence for whether the inhumed burials were laid out on its floor. Contrary to the simple graves (see Ögün 1974, 446; Ögün 1978, Textabb 7), however, in the tombs of the king and prince bodies were not disorderly placed on to the floors but placed in some sarcophagi or on raised platforms as seen at Van Kale (İçkale, Naft-kuyu, Great Cave) (*Armenien* II, 146-47; 150-51, Piotrovskii 1966, figs. 60, 62-3), Kayalıdere, Tomb A Room 3 (Burney 1966, Fig. 22, Pl. XXIIIc) and Altıntepe, Tomb III (Özgüç 1969, Fig. 18, Pl. XV). As a result, it can be pointed out that only the cremated bodies were buried in the rock-cut building of Van Kale.

BİBLİYOGRAFYA - BIBLIOGRAPHY

Barnett 1963

R.D. BARNETT, «The Urartian Cemetery at Igdyr»,
AntSt 13, 153-198.

Burney 1966

C.A. BURNEY, «A first Season of Excavations at the
Urartian Citadel of Kayalıdere»,
AntSt 16, 55-111.

Burney-Lang

C.A. BURNEY - D.M. LANG, *The Peoples of the Hills An-
cient Ararat and Caucasus* (London 1971).

Haller 1954

A. HALLER, *Die Gräber und Gräfte von Assur*, WVDOG
65 (Berlin).

Kleiss 1968

W. KLEISS, «Urartäische Plätze in Iranisch-Azerbaidjan»,
IstMitt 18, 1-44.

van Loon 1966

M.N.van LOON, *Urartian Art, its distinctive traits in the light of new excavations* (İstanbul).

Öğün 1974

B. ÖĞÜN, «Urartu Halk Mezarları», *Cumhuriyetin 50. Yıldönümünü Anma kitabı* (Ankara), 443-447.

Öğün 1978

—————, «Die urartäischen Bestattungsbräuche», *Studien zur Religion und Kultur Kleinasiens, Festschrift für Friedrich Karl Dörner zum 65. Geburtstag am 28. Februar 1976*, 639-678.

Özgüç 1969

T. ÖZGÜÇ, *Altın-tepe II : Mezarlar, Depo Binası ve Fildişi Eserler/Altın-tepe II : Tombs, Storehouse and Ivories* (Ankara).

Piotrovskii 1966

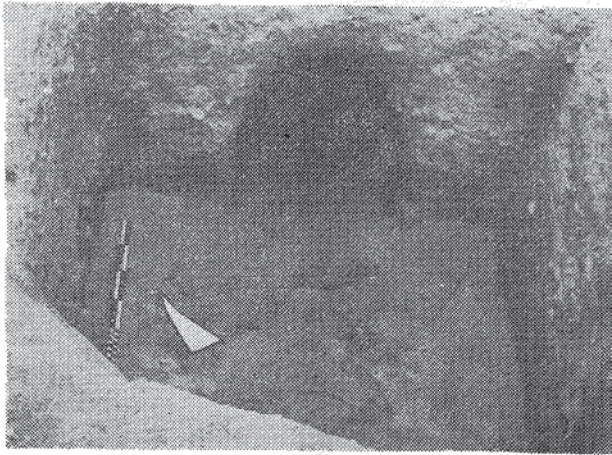
B. PIOTROVSKII, *Il Regno di Van : Urartu* (Rome).

Piotrovskii 1967

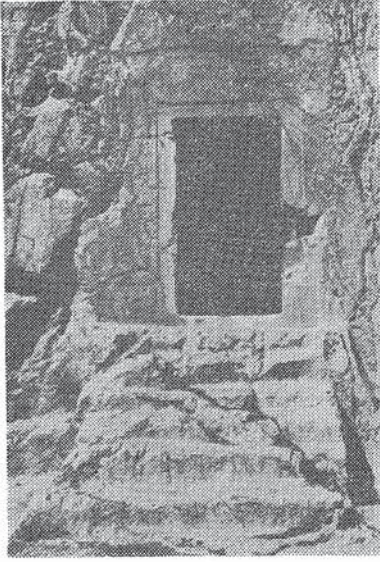
—————, *Urartu : The Kingdom of Van and its art* (London).

1 Kremasyon mezarının genel görünüşü, cepheden.
General view of the columbarium, from front.

2 Dedeli'den bir Urartu mezarının girişi.
Entrance of an Urartian tomb from Dedeli.

1 Doğu Mezarı giriş kapısı, cepheden.
Entrance to the Great Cave, from
front.

2 Neft-Kuyu Mezarı giriş kapısı,
içten.
Entrance to the Neft-kuyu cave,
from inside.